

WERBŐCZI

Írta:

SZENDE PÁL

Különlenyomat a „Huszadik Századból” 1 térképpel

DEUTSCH ZSIGMOND ES TÁRSA KIADÁSA
BUDAPEST V., DOROTTYA-UTCA 9. SZÁM
1907.

Werbőci.

A régi időkben, ha valamely ostromolt városban mar minden védelmi szer kifogyott, s az ellenállás reménye egyre tünedezett, a szorongó nép fegyvereit eldobva a templomokba védszentjeihez menekült, hátha könyörgésükre ezek az utolsó pillanatban csodát fognak tenni, s visszaűzik a bástyafokon álló ellenséget. Az osztályuralom büszke vára Magyarországon is nehéz napoknak néz elébe. Nemcsak minden oldalról erősödik az ostromlók rohama, de belül is megindult a pusztulás, a korhadás, az összeomlás folyamata. A vár védői, minden jog és kiváltság birtokosai érzik, hogy már közel van a végveszély, s nincs más segítség, mint a védszentekhez folyamodni. Egymásután idézik fel az osztályuralom legkiválóbb képviselőinek, a nemzeti védszenteknek szellemét azon reményben, hátha a szellemidézés bátorságot önt az ellankadt harcosokba. Most Werbőci Istvánon van a sor, s néhány nap múlva ünnepélyre gyűlnek össze Magyarország jogászhai, hogy lerójják hódolatukat a legnagyobb magyar jogtudós és államférfiú emléke előtt. Vegyünk mi is részt a szellemidézés munkájában.

* * *

Üljünk fel Wells időgépére és repüljünk vissza a XV. század utolsó éveibe. Ezt a századot is a fő- és köznemesség örökös harcai töltötték be. A köznemesség egymagában sohasem volt elég erős, hogy a nagybirtokkal megbirkózhassék, s

ezért vagy valamely külföldi uralkodóhoz, vagy egy hatalmas oligarchához szegődött, ki velők együtt harcolt a többiek ellen. A nemzeti fejedelmek Hunyady János és Mátyás, később Zápolyai János az ország legnagyobb birtokosai voltak; ezért tudták uralmukat fentartani, s ezért csatlakozott hozzájuk a köznemesség. A nagybirtok befolyása lényegében Mátyás alatt sem csökkent. A változás abban állott be, hogy ő a régi főnemességet birtokaitól megfosztotta, s azokat saját szegény köznemesi híveinek adományozta, számítva azok hálájára. A nagybirtok súlya tehát nem változott, csak a szereplő személyek. Azonban a bizonytalanság érzete, a kegy vesztés félelme jótékonyan hatott a nagybirtokosok törekvéseire, s ezért Mátyás uralma aránylag kedvező volt úgy a szegényebb köznemességre, mint a jobbágyásra. Óriási magánvagyonából kitűnő zsoldossereget szervezett, s erre támaszkodva, ő — az ország első oligarchája — féken tarthatta úgy a régi, mint az általa teremtett főnemességet.

A zsoldos sereg fentartása, külföldi háború, s azon törekvése, hogy Corvin János trónját biztosítsa, vagyonának tetemes részét emésztette fel, s midőn szemeit lehunyta, fia már nem rendelkezett oly anyagi eszközökkel, melyek megváltását biztosították volna. Hogy az osztályérdek nyomása mennyire nem ismeri az adott szó szentségét és a hála érzetét, kitűnik abból, hogy fiát épen azok hagyták leghamarább cserben, kik mindent neki köszönhettek. Fenéig akarták kiélvezni azon előnyt s hatalmat, melyet vagyonuk nekik nyújthatott, s attól féltek, hogy Corvin János atyja hagyományait követve, őket ebben korlátozni fogja. Megválasztották tehát II. Ulászlót, nemcsak mert ő volt a leggyámoltalanabb a trónkövetelők között, de főleg azért, mert számbavehető magánvagyonnal alig rendelkezett, s így féken tartásukra anyagi eszközei hiányoztak. Hitszegésöknek igazolására pedig azt hirdették, hogy akciójuk célja nem más, mint hogy visszaállítsák a „rég Magyar szabadságot”, s rövid időn belül ezen ürügy alatt meg is semmisítették a Mátyás által teremtett, a haladás és kor igényeinek megfelelő államszervezetet.

Hatalmuk gyakorlása elől minden akadályt elhárítva, a régi és új nagybirtokosok teljes erővel zsákmányolták ki kiváltságos helyzetüket. Az ország termőföldének 50%-a 25 család kezén volt, s nem egy vármegye (Árva, Torontál, Zaránd stb.) egyetlen nagy uradalmat alkotott, melynek területén kizárólag ők gyakorolták a közigazgatást és igazságszolgáltatást. „Azok az emberek — írja Acsády Ignác — kik hatalomra kerültek, magok is érezték

hatalmuk jogosulatlan voltát, s tudták, hogy nem tarthat örökké. Felhasználták tehát a pillanatot, s mint a farkasok, a vándorsáskák estek neki a társadalomnak, faltak a rogyásig, s amit fel nem faltak, elpusztították, hogy ha már magok nem használhatják, másnak se váljék javára.” A mellett örökösen harcban állottak egymással, s a kölcsönös fosztogatás napirenden volt közöttük. Uralmuk kíméletlenül nehezedett a köznemesekre is. Ezek részére az érvényesülésnek csak egy módja kínálkozott: minden áron való megszerzése azon tényezőnek, mely minden jog és hatalom alapja volt — minél több földbirtoknak. Ennek megszerzésében azután a főurak példájára semmitől sem riadtak vissza. Azok, kiknek a birtokszerzés ily módon nem sikerült, vagy a züllött kormányzati és igazságszolgáltatási viszonyok kihasználására hiányzott belőlük az ügyesség, jobbágyaikon igyekeztek nélgvenni azt, amit tőlük a hatalmasok elvontak. Azon gondolat, hogy a jobbágyokkal szövetkezve döntsék meg az oligarchák uralmát, eszökbe nem juthatott. A nagybirtokosokkal a nemesi kiváltságok közös élvezete kapcsolta őket össze, a jobbágysággal szövetkezve ezek egy részéről lemondani, a jobbágyok terhein könnyíteni kellett volna, erről pedig hallani sem akartak.

Ebben a miliőben kezdi meg közpályáját Werbőczy István. Az elfogultság vádját kikerülendő, ezen cikkben felhasznált adatokat kizárólag Fraknoi Vilmosnak Werbőczyről írt életrajzából merítettem. Fraknoi adataira nyugodtan bízhatjuk magunkat. Katolikus főpap, kifogástalan hazafi, az Akadémia alelnöke és opportunistá történetíró. Nem érheti az a vád, mintha radikális törekvések érdekében meghamisítaná a történelmi adatokat, melyeket különben is mindig okmányszerűleg igazol. Azoknak ellenvetésére, kik azt hangoztatják, hogy nem lehet az elmúlt kor eseményeit a történetírás mai szempontjai szerint megítélni, később fogok megfelelni, itt csak felhívom az olvasó figyelmét, mily megdöbbentően hasonlítanak a közviszonyok Werbőczy korában és ma, midőn a nagybirtok ismét korlátlanul uralkodik.

Werbőczy egyszerű köznemesi családból származott. Atyjáról egyetlen okirat maradt fenn, mely arról tudósít, hogy szolgálva félholtra veretett egy védtelen jobbágyot. Az átöröklési elmélet hívei ezen egyetlen *document humain*-ból bizonyára le tudják vezetni, miért lett a fiúból a jobbágyság kérlelhetetlen elnyomója, s meg tudják állapítani a biológiai rokonságot az atya ezen névtelen hőstette és a Tripartitumnak a jobbágyokra vonatkozó kegyetlen intézkedései között. Werbőczy is az érvé-

nyesülésnek azon módját választotta, minőt előzőleg a köznemes-ségre nézve tipikusnak jeleztem: minél több földbirtoknak minden áron való megszerzését. Ezen cél elérésében hathatósan segítették a közepesnél nagyobb szellemi képességei. Kitűnő szónok és stilszta volt, jártas a klasszikus nyelvekben, a római jogban és a hazai törvényekben. Akiben megvolt az alkalmazkodási képesség s hiányzottak az erkölcsi skrupulusok, ezen tulajdonságokat a hatalmasak szolgálatában kitűnően érvényesíthette oly korban, midőn az ország legfőbb méltóságai alig hogy a nevöket le tudták írni. A közpályán II. Ulászló alatt haladt előre, s a XV. század utolsó éveiben a királyi kúria jegyzője, majd ítélmestere volt, tehát magas bírói funkciót gyakorolt. Ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy egyúttal befolyásos nagybirtokosok magán titkárja legyen, s intézze azoknak peres és vagyoni ügyeit, oly ügyeket, melyeket legfelső fokon ő is volt hivatva dönteni. Ezen állapot horderejét csak az ítélni meg, ki ismeri ezen korszak viszonyait, mikor az ország összes birtokosai folytonosan perben állottak egymással. S hogy ezen kettős minőségben nem megvetendő szolgálatokat teljesített, mutatják azon gazdag és gyakori adományok, melyeket különböző megbízóitól hivataloskodása idején kapott. A magántitkár, ki szolgálataiért állami állást kap jutalmul s mindkét minőségében tovább szerepel, nem ismeretlen a mai kor történetében sem.

A hagyomány úgy tartotta fenn Werbőczy emlékét, mint aki évtizedeken át a köznemesség vezére volt a királyság és az oligarchia ellen vívott harcaiban. S ha csak Werbőczynek országgyűlési beszédeit és az általa szerkesztett végzeményeket olvassuk el, azt kell mondanunk, ez csakugyan igaz. De az a bökkenő, hogy ezen korból nemcsak Werbőczy beszédei, hanem más okiratok is fennmaradtak, melyek egészen más világításba helyezik Werbőczy szereplését. 1500 után alig van év, hogy a királytól nagyobb mértékű birtokadományt ne nyerjen, s mindig megállapítható a kapcsolat ezen adományozás és Werbőczynek, mint a köznemesség vezérének magatartása között. Az 1498-iki dekrétum, melyet a köznemesség Werbőczy vezérlete alatt erőszakolt ki, elrendelte, hogy az országgyűlést Szent-György napjára minden évben össze kell hívni. 1502-ben ez nem történt meg, de két nappal Szent-György ünnepe előtt Werbőczy a királytól jelentékeny adományt kapott, s hivatalos pályáján is előlépett. Az országgyűlés elmaradása miatt senki sem szólalt fel, s Werbőczy is hallgatott három

éven keresztül, mikor is a királytól mindig újabb adományokat nyert. 1505-ben ő szerkesztette a híres rákosi végzeményt, mely tiltakozott a Miksa császárral kötött örökösödési szerződés ellen, s kimondotta, hogy többé idegen uralkodó magyar királyul nem választható. A köznemesség túláradó lelkesedésében nemzeti jutalmat szavazott meg részére, de persze nem a saját zsebéből, hanem minden jobbágy telekre két dénár adót vetett ki. Keserű szatírája a sorsnak, hogy a jobbágyság verejtékkel szerzett filléreiből épen annak kényszerült jutalmat adni, aki leghalálosabb ellensége volt. Ily jutalmat Werbőczy még egy ízben kapott s akkor is a jobbágyságon vették meg.

A rákosi végzemény frázisai hatástalanul puffantak el s csak annyiban volt eredményök, hogy Werbőczy közvetlenül utána a király egyik legbizalmasabb emberétől, Szatmáry György pécsi püspöktől és királyi kancellártól nagyobb birtokadományt kapott. Ulászló ezen évben Miksa császárral újabb örökösödési szerződést kötött, mely ellen senki sem tiltakozott. Az 1507-iki országgyűlésen a köznemesség ismét kirohanást intézett a király ellen, de azért 1508-ban II. Lajost akadálytalanul megkoronázták. Werbőczy újra nem látta kárát, hogy nem okvetetlenkedett. 1513-ig egyszer sem mentette meg a hazát, s a királyi kegy minden évben terjedelmes birtokokat juttatott neki. 1513-ban kompromisszumot létesített az udvari párt és Zápolyai János között, melynek egyik pontja szerint az utóbbi lemondott arról, hogy a beteg király mellé kormányzóul válasszák meg; ezen kompromisszum 10—12 falut jövedelmezett Werbőczynek. 1516-ban Ulászló halála után Werbőczy keresztülvitte pártjánál, hogy ne kívánja Zápolya Jánosnak gyámkormányzóul választását. Ezen tettéért nemcsak a királytól, hanem az udvari párt hatalmasaitól is jelentékeny adományokat kapott, s a királyi személynöki méltóságot nyerte el.

Fraknói életrajzának függelékében időrendi sorban összeállította Werbőczy birtokszerzéseit, s ő maga mindig megállapítja az összefüggést a kor eseményei, Werbőczy szereplése és a királyi birtokadományozások között, s kijelenti: „nagy mértékben feltűnő, hogy az ellenzéki vezérférfiú királyi adományokban sűrűen részesül; ezen királyi adományok . . . arra céloztak, hogy Werbőczy politikai tevékenységét befolyásolják.” (110—111.1.) Valóban csömör kell, hogy elfogja az elfogulatlan kutatót, midőn olvassa Werbőczynek a királyság ellen irányuló tüzes beszédeit, s azután felfedezi a levéltárban őrzött kérvényeit, melyekről

Fraknói mondja: „azok közé tartozott, kik a koronára szállott birtokok adományozásáért a legsűrűbben ostromolták kérvényeikkel a királyt”. S míg országgyűlési szónoklataiban a legnyersebb kifejezéseket használta, s az 1505-iki rákosi végzeményben az idegen nemzetiségű királyokat a legnagyobb sértésekkel illette, kérvényeiben a legalázatosabb hangon szólal meg, s a Hármaskönyv elejére és végére helyezett és II. Ulászlóhoz intézett ajánlólevelekre Fraknói azt írja, hogy „a hódolat és szolgálatkészesség hízelgő kontesztációi tekintetében az udvari párt legszolgáibb* szellemű emberei sem mehettek volna messzebbre”.

Ha a jogtudományban nem is tekinthetjük úttörőnek, annál nagyobb újító volt a közéleti immoralitás terén. Ő fejlesztette tökélyre a „hasznos kuruckodás” fogalmát, ő volt megteremtője annak az ellenzéki típusnak, mely azért tájtja ki minél nagyobbra száját, hogy annál jobban betöm-jék a zsebeit. A politikai zsarolásnak, mely a Habsburgkor-szak idején intézménnyé állandósult, ő volt az ősapja és leg-tökéletesebb képviselője.

De nemcsak politikai meggyőződése, pártállása volt meg-vásárolható, hanem bírói szava is. Mint kúriai ítélőmester, majd kir. személynök és végül nádor az ország legelső bírói méltóságait töltötte be. Bekötött szemmel tartotta az igazság mérlegét, de megérezte mindig, ha valamelyik fél aranyat dobott a mérleg serpenyőjébe. Mint magasrangú bíró folyton teljesít magánosok részére szolgálatokat oly ügyekben, melyekben ő döntött legfelső fokon. „Bonyolult peres ügyek rendezését vállalja magára megszabott jutalom fejében. Csere, kölcsön és zálog-üzletekben nagy jártasságot tanúsít”, írja Fraknói. Mint bíró min-dig rendelkezésre állott, midőn az udvari pártnak szívességet kellett tenni. Így pl. Bakócz Tamás primás javára döntött egy nyilvánvalóan igazságtalan és évek óta húzódó perben is. De koronáját képezte bírói működésének azon nevezetes ítélet, melyet mint nádor 1526 elején az Újlaki—Zápolyai perben hozott. Ezen pert ő az udvari párt javára és Zápolyai ellen döntötte el. Tekin-tettel arra, hogy Zápolyai Jánossal együtt évtizedeken át műkö-dött vállvetve politikai téren, ezen ítélete nagy feltűnést keltett, és az utókor különbözőképen ítélte meg. Kolosváry és Ováry például a Hármaskönyv fordításának bevezetésében ezt mond-ják: „Az ítélet egymagában elégséges bizonyítékot szolgáltat a Werbóczi semmi mellétekintet nem ismerő igazságérzetére és törvénytiszteletére, valamint arra nézve is, ... hogy az érde-

kek csak azon határig képeznek egybefűző kapcsot, amíg az eszményi és magáncélok egymással összeütközésbe nem jutnak... őt barátainak elfordulása, amidőn a bírói széket, az igazság székét kellé ülnie, az igazság ösvényéről el nem tántoríthatá.” Ezen megható naivitással szemben néhány fenmaradt kellemetlen okirat egészen más színben tünteti fel a hírhedt ítéletet. Az Ujlaki-féle javakat a tulajdonos halála után Ulászló bizalmas embereinek adományozta, míg Zápolyai János azokat a maga részére követelte. Így is közelfekvő dolog, hogy az udvari párt folytonos támadásainak kitett nádor felhasználta az alkalmat arra, hogy elleneit lekötelve, állását megszilárdítsa. De azonkívül a saját polgári hasznát is kivette az ügyből, mert a perlekedő felek egyike, Battyányi Ferencné, néhány héttel az ítélet előtt a vitás javakból Vázson-várát 13 faluval együtt Werbőczinek adományozta. Természetesen a per a Battyányiak javára dőlt el, s még Fraknoi is kénytelen elismerni, hogy: „az adomány, amit kevéssel az ítélet meghozása előtt a felek egyikétől elfogadott, a megvesztegetés intenciójától nem volt ment”.

Politikai befolyását, bírói állását, nagy jogi jártasságát arra használta fel, hogy magánosoktól magának legkülönbözőbb előnyöket csikarjon ki. Peres felekkel folyton köt csere-, zálog- és örökösödési szerződéseket, s gyakori a panasz ellene, hogy ezek kieszközlésében erőszakkal, félrevezetéssel, hamis Ígérekkel, a szerződő fél jogi járatlanságának kihasználásával járt el. Fraknoi mondja: „az erkölcsi presszió eszközeinek felhasználásától sem riad vissza, néha egészen jelentéktelen előnyök biztosítására”, így többször megsarcolta az egi püspökséget is kisebb ajándékok erejéig, amit lehetetlen volt megtagadni, mert mint a fenmaradt oklevél mondja: „István ítélmester maga kérvén ezt az ajándékot, nem tagadhattam meg tőle, mert az országban, főképen a népnél nagy a hatalma”. Egy másik okirat pedig ezzel indokolja a sarc kifizetését: „István mester sokat tehet és jó szolgálatokat képes tenni, ha akar”.

Magánérdekeit leplezetlen módon juttatta az általa szerkesztett törvényekben érvényre. Az 1514-iki törvénykönyvben két cikkely ragadja meg figyelmünket. Az egyik arról szól, hogy a király a jobbáglázadásban elkobzott birtokokat ne a főuraknak, hanem érdemes köznemeseknek adományozza, a másik felszólítja a királyt, hogy a személynöki tisztet „a jogban és tudományban jártas érdemes világi emberre” ruházza. Ezen nyílt és nem épen szerény felkínálkozás mindkét irányban megtermé

Werbőczy számára a maga gyümölcsét. Az 1525-iki hatvani végzetményben van egy cikk, mely rendel, hogy Hédervári Ferencnek elkobzott birtokai visszaadassanak. Azt lehetne hinni, hogy valamely igazságtalanság jóvátételéről volt szó. Korántsem. Hédervári Ferenc már ezen időben örökösödési szerződést kötött Werbőczyvel, ki ennek fejében magára vállalta a birtokok visszaadásának kieszközölését.

Mindenkor leghangosabb képviselője volt azon politikai iránynak, mely a Habsburgok igényei ellen küzdött, s Zápolyay János királyságát akarta előkészíteni, ahogy ma mondanák: ellensége volt az idegen uralomnak, s híve a nemzeti királyság eszméjének. Mégis a bécsi titkos levéltár őrzi Werbőczynek egy kifizetetlen kötelezvényét Ferdinánd főhercegtől kölcsönvett 300 forintokról, s egy másik okirat arról tudósít, hogy Ferdinánd közbenjárt II. Lajos királynál a végből, hogy Werbőczy három falunak birtokába juthasson. 1526-ban Zápolyai Jánoshoz csatlakozott, mert birtokait ez inkább elvehette, mint Ferdinánd, azonkívül óriási magánvagyonánál fogva tőle többet remélhetett. S csakugyan 1526 után a birtokadómanóvások egész lavínája indult meg Werbőczy felé. János király egyáltalában tisztában lehetett hívei önzetlenségével, de „legdrágább” híve mégis csak Werbőczy volt. Az ő hűségét minden évben újabb és újabb adományokkal kellett megerősíteni. Amellett mindig ő volt az, aki a Ferdinánddal való kibékülést sürgette, s az 1538. évi váradi béke létrejövételében tevékenyen részt vett, s azonnal annak megkötése után Ferdinándtól jutalmul elkobzott birtokainak visszaadását kérte, s neki hűséget fogadott.

A váradi békekötés teljes valóságában mutatja az akkori „nemzeti” politikának elv- és jellemtelenségét. A nemzeti pártnak mindig fő-programmpontja volt, hogy a magyar korona öröklési szerződés útján nem, s csupán választás útján nyerhető el, s idegenek magyar királyul meg nem választhatók. S mégis a váradi szerződés elismerte az idegen Habsburg főherceg választás nélküli örökösödési jogát.

Épily félrevezető és jellemtelen a szerep, melyet Werbőczy a köznemességgel szemben játszott.

Közel három évtizeden át volt a köznemesség vezére, mely vak bizalommal ragaszkodott hozzá. Az országgyűlésen folytonosan Werbőczy tüzes beszédeit hallotta a király és a főurak ellen, minden gyűlésen Werbőczy indítványozta azon törvényeket, melyek a köznemesség jogait biztosították. Mihelyt az ország-

gyűlés eloszlott, Werbőczy beszédte hallgatásának díját, a köznemesség pedig haza széledt, s azt hitte, hogy a törvények végrehajtását ismét a főurak és a király gonoszsága akadályozta meg. Megerősítette őket ezen hitőkben az újabb gyűlés, mikor is Werbőczy még tüzezebb beszédeket mondott, s még hangzatosabb törvényeket indítványozott. A köznemesség egybegyűlve jelentékeny fegyveres erőt képviselt, melyet az udvari párt erősen respektált. Ezen hatalmas tényezőt Werbőczy ügyesen tudta felhasználni mint nyomatékos hátvédet zsarolási terveinek és hivatalos pályájának előmozdítására. S ha a köznemesség köréből sürgetni kezdték az országgyűlési végzemények végrehajtását, a nagyszájúakat állásokba tette be, az országgyűléseken pedig 1520 után azzal vette elejét a kellemetlen jeleneteknek, hogy a köznemesség figyelmét minduntalan a török veszélyre igyekezett terelni. A köznemesség vakon ment utána s bár 1525-ben már az ország egyik leggazdagabb földbirtokosa volt, azon indokolással választották közlekedéssel nádorrá: „Válasszunk olyant, a kinek a szegény nemes nyomorúsága fáj!” Náadori működése alatt végre lehullt a hályog az ő szemökről is. A köznemesség érdekében hozott törvények ismét papíron maradtak, s változás csak annyiban történt, hogy ő magát hivatalosan az ország szolgájának, *Palatinus et Servus Hungariae* nevezte, bár külföldre írott leveleiben a *servus* jelzőt óvatosan elhagyta. Ez volt azon időben a nemzeti vívmány. Az Újlaki per eldöntése végre mindenkinek felnyitotta szemét, s az 1526-iki budai gyűlésen maga a köznemesség egyhangúlag fosztotta meg a nádori méltóságától. Werbőczy dühöngve vonult vissza egyik várába, s arra izgatta a felvidéki megyéket, hogy ne küldjenek segély csapatokat a török ellen hadba induló királynak; ezzel nagyban hozzájárult a mohácsi katasztrófa előidézéséhez.

Szólnunk kell arról, mily magaviseletet tanúsított Werbőczy a legalsóbb társadalmi osztállyal, a jobbágysággal szemben. Ez nyilvános szereplésének legkövetkezetesebb vonása. Mihelyt befolyása az országgyűlésen és a törvények szerkesztésében irányadó lesz, beáll a jobbágyság sorsának rosszabbulása s a törvényhozásból kivesz minden emberi érzés. A hírhedt 1504. évi 18. t.-c, mely a jobbágyokat eltiltotta a vadászattól, s ezzel földjeiket a dúvadak pusztításainak engedte át, az ő szellemi bélyegét viseli magán.

Működése is nagy mértékben hozzájárult a Dózsa György-féle lázadás kitöréséhez, s midőn az vérbe fojtatott, ő volt a

bosszút lihegők között a legengesztelhetlenebb. Acsády, Fraknoi, Márki, kik ezen korral behatóbban foglalkoztak, egyetértének abban, hogy nem a Dózsa-lázadás volt a valódi nemzeti szerencsétlenség,— hiszen ennek hullámai rövid idő alatt elsimultak, — de azon mód, mellyel a győztes nemesség diadalát kihasználta. Az 1514-iki jobbágytörvény, a bosszúállás ezen embertelen emléke, teljesen Werbőczy műve. A törvénykönyv hangjából, rendelkezéseiből ugyanaz a vértzomjuzó gyűlölet árad ki, mely Dózsa György halálra éheztetett társait vezérek megpörkölt tetemére szabadította, hogy azt fogukkal marcangolják szét. S midőn a gyámoltalan király vissza-riadt attól, hogy a bestiálítás ezen szüleményét törvényre emelje, Werbőczy a megyéket izgatta ellene, hogy ne fizessék addig be az adót, míg Ulászló a törvényt nem szentesíti. De nemcsak az osztályérdek sarkalta ezen eljárásban, hanem a saját kapzsisága is. A parasztlázadásban sok nemes is részt vett, ezeket a törvény jószágvesztéssel büntette, a királyt pedig félre nem ismerhető célzással felhívta, hogy [az elkobzott birtokokat „érdemes köznemeseknek” adományozza. Ha a törvényt a király nem szentesíti, Werbőczy minden hasznától elesik. Ezért kellett tehát a vármegyéket adómehtagadásra buzdítani. Az erélyes fellépés megtermé gyümölcsét, s 1514. október havában Ulászló király neki adományozta 32 jószágvesztésre ítélt nemes minden birtokát.

De nemcsak a jobbágyság, hanem a produktív munka más jogtalan eleme, az ipari proletariátus is érezte féktelen gyűlöletének súlyát. A felvidéki bányavárosokban az 1526. év elején nagyszabású sztrájk tört ki, melynek elnyomására maga Werbőczy, akkor az ország nádora, vállalkozott. Bár a megindított vizsgálat kiderítette, hogy a munkások panaszai jogosultak voltak, a vérbíró nem ismert kegyelmet, s a sztrájk vezetőit lenyakasztatta.

Végére érkezünk egy tüneményes pályának. Láttuk, mint lett a bocskoros ugoctsi köznemesből az ország legnagyobb birtokosa. Fraknoi életrajzának végére egy térképet készített, mely feltünteti, mint oszoltak el Werbőczy birtokai az ország egész területén. Alig van vármegye, hol lábát meg ne vetette volna. Máramaroszigettől Zágrábig, Pozsonytól Nagyszebenig több mint 200 faluban voltak birtokai. Ezen térképet annak korfestő jellege miatt mi is csatoljuk cikkünkhöz. *(I. Melléklet.)* Oly időbe esik ez a birtokszerzés, mely a magyar történelemnek

leggyászosabb korszaka. Nem elég, hogy az ország összes közviszonyai a legteljesebb züllésnek indultak, 1500-tól kezdve a rossz termések és dögvészek egész sorozata köszöntött be, mely gyakran éhínséggé s 1514-ben véres lázadássá fajult, 1521 után az ország határait a török kezdte ki, a mohácsi katasztrófa az államot véres polgárháborúba sodorta, melynek végeredménye a török hódoltság, az ország három részre oszlása és a gazdasági és szellemi kultúra teljes megakadása volt. S mennél nyomorultabb lett az ország, annál jobban gazdagodott Werbőczi. 1872-ben a pénzügyi válság idején Lónyai Menyhért miniszterelnök megbukott azért, mert egy ellenzéki szónok azt sivította feléje: „Nem szabad a miniszterelnöknek gazdagodni akkor, mikor az ország szegényedik.” Werbőczi felé sem akkor, sem azóta nem kiáltotta ezt senki. Sőt gazdagodásának titka épen az ország szegényedésében rejlett. Az ily egyéniségek csak züllött közviszonyok, a mások teljes romlása közepette tudnak érvényesülni.

Fraknoi is látja Werbőczi egyéniségét, de azzal igyekszik védeni, hogy korának gyermeke volt. Ez azonban legfeljebb arra szolgálhat mentségül, hogy bűneit ne vegyük túlságos szigorúan, de nem arra, hogy nemzeti hőst csináljunk belőle, kit minden alkalommal példaként állítsanak a jogásznemzedék elé és országosan ünnepeljenek. Rákóczi Ferenc, Széchenyi István, Deák Ferenc nem azon törekvésekért harcoltak, melyek bennünket hevítenek, nem radikális újítók, hanem az osztályuralom oszlopai voltak, de azért a düh és szégyen érzete kell hogy elfogja az embert, hogy ezen sok tekintetben ideális felfogású, köz- és magánéletükben kifogástalan jellemű férfiak mellé egyenrangú társul odaállítsanak egy embert, kiben a feudális kor züllésének minden ocsmánysága és jellemtelensége testesült meg, s szobra az övékkel együtt díszítse a főváros utcáit!

Abban a korban is voltak kivételek, kik nem úsztak az árral, s egyikök, Frangepán érsek arcába is vágta Werbőczinek róla táplált véleményét. S hogy abban a korban sem tekintették a Werbőczi-féle példát oly természetesnek, az kitűnik abból a megvető és lenéző véleményből, melyet a külföldi követek a magyar urakról állandóan tápláltak.

Számoljunk le végre azon kifogással, melyet Fraknoi is hangoztat, hogy nem lehet a múlt eseményeit a mai kor szemüvegén át nézni. Mi semminemű hamis szemüveget nem teszünk fel, hanem a múlt eseményeit a mai tudomány fejlettebb

módszereivel vizsgáljuk. Nem abból indulunk ki, mit beszélt vagy írt, hanem hogy mit tett és főleg zsebre mit tett Werbőczy! S ezen módszer reávezet arra is, hogy a jelen kor és Werbőczy korának megítélésére ugyanazt a mértéket használhatjuk. Mindkét kor a feudális osztályuralom, a nagybirtokosok és kitartottjaik uralmának fénykora és elfajulása, mely szükségképen termeli a Werbőczy féle egyéniségeket. Avagy azon jellemvonások, melyeket Werbőczynél kiemeltünk, nem találhatók-e fel közéletünk mai szereplő férfijaiban? A magántitkár, ki egyúttal állami hivatalt tölt be, dinasztiaellenes politikus, ki a királytól fogad el állásokat, a nagyurak kapzsiságának lánglelkű ostromozója, aki tőlük meríti jövedelmének legtöbb részét, az ellenzéki vezér, ki a kormányt folyton kedvezésekért és kérvényekkel ostromolja; a vérszomjas tigris, akivel a színpalak mögött mindig lehet okosan beszélni, az aranyszájú szónok, ki több nyelven folyékonyan beszél, s kinek tettei folytonosan meghazudtolják szavait, a magasrangú állami tisztviselő, aki mindig magának fölözi le a tejfölt, a pártvezér, kinek hűségét mindig új adományokkal kell biztosítani, az ellenzéki vezér, ki uralomra jutván még romlottabban kormányoz mint elődei, a szegény de köznemesi család sarja, ki közpályája végén milliomos lesz, az igazságügyi kormány legfőbb vezetője, aki magas állását a saját meggazdagodására használja fel, a pecsétőr, ki megsarcolja a gazdag embereket, a politikus, aki alázatos felfelé, de kegyetlen lefelé, nem ismeretlen típusok a tulipán-korszak történetében sem. Az sem véletlen, hogy a Werbőczy-korszak jobbtörvényhozásának szellemi folytatója, a nagybirtok parancsainak végrehajtója most is köznemesi családból származik. S ha a bécsi és budapesti levél- és irattárak zárai felnyílnának, hány nemzeti hős nyugtáit és kötelezvényeit, kérvényeit és concesszióit találnák itt is meg, mint egykoron a Werbőczyt a Ferdinánd főherceg levéltárában.

De már ezen kis párhuzam is mutatja Werbőczy szédületes nagyságát.

Mert míg a törpe epigonok ezen alapvonásokat csak külön-külön eloszolva valósítják meg, ő mindezen típusokat saját magában egyesítette!

Méltó valóban az utókor csodálatára!

* * *

Felmerülhet az ellenvetés, hogy valamely egyén még a legnagyobb bűnök mellett is lehet embertársainak jótévője, s megérdemli azok háláját, ha maradandót alkotott, ami a késői nemzedékek egész sorának vált javára. Verulami Bacon család és zsaroló, Lesseps Ferdinánd panamista volt, de azért nevüket fentartotta a történelem, s megilleti őket az utókor elismerése. Werbőczinek nevéhez is fűződik oly alkotás, mely — az uralkodó felfogás szerint — századokra kiható befolyást gyakorolt a magyar nemzet fejlődésére, s alkalmas kiengesztelni iránta az erkölcsi felfogás szigorúságát.

S ezzel elérkeztünk a Hármaskönyv, a Tripartitum méltatásához.

Sem helyünk, sem e cikknek célja nem engedi meg, hogy a Hármaskönyv intézkedéseit részletesen fejteggessük. Megelégszünk azzal, ha a benne megnyilvánuló irányelveket vesszük vizsgálat alá azon szempontból, mit köszönhet a Tripartitumnak az utókor?

Werbőczy érdeméül első sorban azt szokták tekinteni, hogy ő tőle származik a magyar jognak legrendszeresebb és legterjedelmesebb összefoglalása, hogy ő volt az, aki „a hazai jogot elvi alapon rendszerbe öntötte”. Az összefoglalás, akompiláció érdeme kétségkívül nem vitatható el tőle. Ámde ez még nem oly túlságos érdem; hiszen a külföldön ezen időben igen gyakoriak az ilyen jogkönyvek; Mátyás király 1486. évi törvénykönyve (*decretum majus*) szintén nagyszabású kodifikatórius munka volt. Később pedig nem keletkezettek ily összefoglaló jogi könyvek, mert Werbőczy csalhatatlan tekintélye lehetetlenné tette azt. Az 1552. évi Quadripartitum sokkal terjedelmesebb és világosabb összefoglalás, mint a Hármaskönyv, de a nemesség, mely minden új kodifikációban kiváltságainak csorbítását látta, megakadályozta annak törvényerőre emelkedését.

Másik nagy érdeméül tekintik, hogy „megóvta a magyar jog nemzeti jellegét”, s a Hármaskönyv nem egyéb, mint „a jogalkotó nemzeti géniusz” legtökéletesebb megnyilvánulása. Fraknoi szerint Werbőczy „azt az álláspontot foglalta el, amit ma az exkluzív nemzeti sovinizmusnak nevezünk, s mindig megőrizte az ő magyarsága érintetlen szüzességét”. Nyitott kapukon törnénk be, ha ezen frázisok cáfolatával bővebben foglalkoznánk. Elvégezte azt már sokkal alaposabban, s minden részletre kiterjedő kritikával Dell' Adami Rezső, kinek ebbeli érdemeit még mindig nem méltatták eléggé. Dell' Adami kimutatja, mint

meríti Werbőczy jogkönyvének külső alakját, beosztását, elméleti részeit, definícióit a római jogból. Ezt a rokonságot különben bármelyik első éves jogász, ki az Intitúciókat már tanulta, azonnal fel fogja ismerni. A forrás, ahonnan merített, még csak nem is az eredeti volt. Tomaschek osztrák jogtörténetíró 1884-ben kimutatta a párhuzamos helyek egymasmellé állításával, hogy Werbőczy élőbeszédének elméleti fejtegetéseit és művének több részét egy a XIV. század elején készült *Summa legum* című osztrák jogkönyvből vette át. Előzőleg már jeleztük Werbőczy úttörői szerepét, de most még érdemeit tetőzhetjük annak kiemelésével, hogy ő volt megalapítója a tudományos akadémiai írásmodornak, mely lapokat, sőt egész fejezeteket idéz idegen könyvekből az író és forrás egyidejű szerény elhallgatása mellett. A tulipánjelvény, melyről kisül, hogy Bécsben gyártották, a Hármaskönyv, melyről kiderül, hogy egy hatodrangú osztrák tankönyv utánzata, méltó ikertermékei az „exkluzív nemzeti sovénizmusnak”.

De nemcsak a római jog, hanem más jogvidék is forrásul szolgált Werbőczynek. Amint birtokai megszerzésében eklektikus volt, úgy járt el műve szerkesztésénél is, s ki az ingatlan tulajdon elrablásában nem volt aggodalmas, nem ismerhetett skrupulusokat a szellemi tulajdon elsajátításában sem. Szegedy János a XVIII. század elején kimutatta, mennyit merített Werbőczy az egyházjogból. Dell' Adami a német-olasz hűbéri jog befolyását igazolja be teljes részletességgel, a francia-nápolyi peres eljárás felhasználására pedig Werbőczy maga utal. Ilyen körülmények között a nemzeti génusz érvényesülése a Hármaskönyvben csak igen szűk körre, az ágyrajáró albérlő szerepére van utalva. Külföldi előképeitől főleg abban különbözik, hogy intézkedései sokkal retrográdbbakk, büntetései embertelenebbek, épen úgy mint az új cselédtörvény teljesen külföldi minták után készült, s csak annyiban tér el tőlük, hogy a cselédeket minddegyiknél szigorúbban bünteti. Ami magyar szokásjog van a Hármaskönyvben, azt is készen találta Werbőczy, főleg Mátyás és Ulászló terjedelmes magánjogi törvényeiben. Fraknoi mondja: „Werbőczy a jogtudomány történetében nem tarthat igényt arra a dicsőségre, hogy új elveket, új intézményeket honosított meg hazája jogéletében.”

Ha az eddig felhozott dicséretnek mind cáfolatot is nyernek, nem csüggednek el Werbőczy hívei, s azt mondják: Nem is ebben áll a Hármaskönyv igazi érdeme. Hogy a magyar nemzet

függetlenségét, nemzeti individualitását, ősi szabadságát, ezeréves alkotmányát megtarthatta, ezt köszönhetjük a Hármaskönyvnek. Ha ez nincs: „az ország ma talán műveltebb és gazdagabb, de valószínűleg megszűnt volna magyar és független lenni.”

Nézzünk a szemébe ennek a dicséretnek, s akkor meglátjuk, melyek voltak a Hármaskönyv csalhatatlan tekintélyének igazi okai.

Vizsgáljuk a Hármaskönyv irányelveit a XVI. századbeli magyar társadalom uralkodó osztályainak szempontjából.

A köznemesség tetszését főleg az *una eademque nobilitas* elve nyerte meg, az hogy a Hármaskönyv hangsúlyozta az összes nemesség jogi és törvényhozási egyenlőségét. Az oligarcháknál viszont élénk visszhangra talált azon elve, hogy a fejedelem akaratanak korlátozottságát hangoztatta, amely elvet ők II. Ulászlóval és Lajossal szemben gyakorlatilag is alkalmaztak. Mindkét réteget összekapcsolta a Hármaskönyv helyeslésében a nemesi kiváltságok kimerítő és kielezett felsorolása. Mint más helyen már kifejtettem, mihelyt az országban rendezettebb közbiztonsági és igazságszolgáltatási viszonyok honosodtak meg, megszűnt a köznemesség és főurak közötti ellentét legfőbb oka is: az egymás birtokainak fegyveres erővel való elrablása. Ellenben az érdekkapcsolatot még erősebbre vonta közöttük a közös kiváltságok érzete, melyeket immár egyesült erővel kellett megvédeni a Habsburg királyok törekvései ellen, s ezen harcban kitűnő fegyverül szolgált a Hármaskönyv kipróbált, tekintélye.

Ez azonban az éremnek csak egyik oldala. A nemesség egyeduralmát aluról is fenyegették veszedelmek, s ezek ellen is kitűnő óvszert szolgáltatott a Hármaskönyv szabályai. Werbőczy a tulajdonjog, családjog és örökjog alapelvevé az ősiségét tette. Ezen intézmény a német-olasz hűbéri jogból származik, s lényege abban áll, hogy az ősi birtokokat megtartja a család kezén; tehát alapjában véve hitbizomány jellegével bírt. Ezen célt biztosította még azon körülmény is, hogy a jobbágyok birtokszerzése ki volt zárva, a városi polgároké pedig erősen korlátozva. Ha tehát egyes családok kezéről el is vészett a birtok, az osztály körében mindenesetre megmaradt. A nemesség így biztosítva látta sorsát, s men kellett attól tartania, hogy a gazdasági változások elsodorják lába alól minden jog és hatalom alapját: a földbirtokot. De nemcsak a földbirtok megtartásában nem kellett munkát kifejteniök. Arról is gondoskodott a Hármaskönyv, hogy a föld

művelése se okozzon nekik nehéz gondokat. Állandósította az 1514-iki jobbágy törvényeket, Werbőczy kegyetlen alkotásait, s proklamálta a jobbágyok röghöz kötöttségét, a szabad költözés jogának elvonását. Ez biztosította részökre a mindenkori ingyen munkaerőt, mit fokozott még azon jogelv, hogy a jobbágnak sem az általa megművelt földre, sem az előállított munkatermekre semmi joga nincsen. A későbbi ártalmas változások ellen pedig védelmet nyújtott azon szabály, hogy a jobbágyok feletti köz-igazgatás és igazságszolgáltatás teljesen a földesúr és vármegyék hatáskörébe tartozik, s főleg a törvényrontó szokás intézménye. A Hármaskönyv szerint a később kifejlődő ellenkező szokás lerontja az előbbi törvény érvényét, a szokásjog alkotására pedig a nép (*populus*), mi alatt Werbőczy az uralkodó osztályt érti, van hivatva. S csakugyan a törvényrontó szokás örve alatt helyezte a nemesség később hatályon kívül azon törvényeket, melyek a jobbágság láncain könnyíteni akartak, sőt egyes vármegyék nyíltan megtagadták az ily törvények végrehajtását oly indokolással, hogy azok a Tripartitummal ellenkeznek.

Minden jogelv és intézmény, mely az uralkodó osztály érdekeire nézve a XVI. század elején kedvező volt, feltalálható a Hármaskönyvben. A nemesi kiváltságok felsorolása biztosította az állami élet terheitől való mentességet, az ősiség intézménye megővta a nemességet a deposszedálástól, a jobbágyok röghöz kötése biztosította részére az ingyenes munkaerőt. Mindezen intézményeket és jogelveket nem a Hármaskönyv hívta életre, kifejlesztette azokat az osztályuralom súlya, az osztályérdeknek minden korlától ment érvényesülése. A Hármaskönyv csak kiélezte, szabatosan összefoglalta, az utókor részére konzerválta azon irányelveket, melyek 1515-ben a legkedvezőbbek voltak az osztályuralom érdekeire nézve. A nemességet fölmentette az alól, hogy dolgozzék, hogy produktív munkát folytasson, mert földbirtoka megtartását az ősiség rendszere biztosította, a föld megművelését pedig a jobbágy végezte helyette. Fölmentette az alól, hogy jobbágyaival emberségesen bánjon, mert ezek ott nem hagyhatták, hogy jobb földesurat keressenek. A Hármaskönyv a nemesség részére a produktív munka nélkül való élés, a lustaságra való jog kodifikációja lett.

S ezek kapcsán már megállapíthatjuk, mily hatást gyakorolt Magyarország fejlődésére a Hármaskönyv. Amely társadalomban az uralkodó osztály minden munka, minden gazdasági

erőfeszítés nélkül fentarthatja kiváltságos helyzetét, abból a társadalomból kivész minden fejlődési képesség. Abban a korban, midőn egész Európában felbomlottak a hűbéri birtokviszonyok, s a pénzgazdálkodás, majd a kapitalizmus átalakította a gazdasági és politikai szervezetet, a Hármaskönyv hazánkban századokra kihatólag konzerválta a középkori hűbéri birtokrendet és a kényszer ingyenmunkára alapított naturálgazdálkodást. Hasonló vézes hatást idézett elő az a sors, melyet a Hármaskönyv a jobbágyoknak juttatott osztályrészül. A jobbágy, ki sem az általa megművelt föld, sem a munkatermék felett nem rendelkezhetett, szükségképen elvesztette minden munkakedvét, s saját állati létének fentartásán túlmenő tevékenységet többé nem fejtett ki. „A két osztály gyilkos gyűlölettel nézett farkasszemet egymással, az úr nem vette emberszámba jobbágyát, ez meg mint a leláncolt bestia leste az alkalmat, hogy ismét zsarnokaira törjön”, írja Acsády erről a korról. Természetesen ezen két körülmény következtében a gazdasági szervezet visszahanyatlott középkori állapotába, s az ország fejlődése teljesen elakadt. „Amely agrárállam pedig nem fejlődhetik, az nem képes önállóságát fentartani” (Acsády) és csakugyan rövid idő múlva Magyarország a Habsburgok és törökök prédája lett. A török jármot az oszmán birodalom belső züllése folytán már a XVI. század végén le lehetett volna rázni, ha minden nagyobb erőfeszítést nem lehetetlenít a gazdasági fejlődés megakadása, s a nemesség embertelen bánásmódja nem teszi az ország sorsa iránt teljesen közönyössé a proletárok millióit. A Habsburgi örökös tartományok gazdasági fejlődése lépést tartott a korról, már pedig ha a körülmények alakulata folytán egy fejlettebb gazdaságú és kultúrájú állam kerül közös kormányzat alá egy alacsonyabbal, ez feltétlenül az utóbbinak gyarmattá süllyedését vonja maga után. Sorsát Magyarország sem kerülhette el.

Ezen szomorú eredmény előidézését nem akarjuk teljesen a Hármaskönyv számlájára írni, mert ezzel épen oly túlzott jelentőséget tulajdonítanánk neki, mint azok, kik vakon esküsznek csodatevő erejére. A Hármaskönyv, mint előbb kifejtettük, csak összefoglalása, konzerválása volt az osztályuralom jog- és birtokrendjének. De azok, kikre nézve ezen állapot fentartása előnyös és kényelmes volt, a Hármaskönyvet választották törekvéseik lobogójául, mely ezáltal oly csalhatatlan tekintélyre tett szert, hogy egymagában megakadályozott minden javítást. A jóhiszeműek, a félrevezetettek serege fanatikus lelkesedéssel védte meg a Hár-

maskönyvet, s tett lehetetlenné minden oly változást, mely az egész államnak üdvére vált volna. Lefelé rettenetes súllyal nehezedett a tömegekre, felfelé azonban nem volt képes megakadályozni a királyok abszolutisztikus törekvéseit, kiknek tényleges hatalmával a nemesség nem tudott mást szembe szegezni, mint a Hármaskönyv üres frázisait.

Ezekre tanít bennünket „a szabadság bibliája”, ide vezetett az „exkluzív nemzeti sovinizmus”!

Van tehát okuk a mai társadalom kiváltságos elemeinek, hogy minden jellembeli fogyatkozás dacára kegyelettel őrzik Werbőczy emlékét.

Még csak egy szavunk van.

Két jellemvonás húzódik keresztül Werbőczy életén, melyekhez hűtlen nem lett sohasem: a meggazdagodás féktelen vágya és a jobbágyság embertelen elnyomása. Ezeken kívül nincs elv, nincs politikai irányzat, melyet ő időnként ne vallott légyen magáénak, nincs párt, nincs hatalmi tényező, mely őt meg nem vásárolhatta volna.

Az ország egyik leggazdagabb nagybirtokosa volt, kitűnően értett a hangzatos, de tartalmatlan jogi formulák szerkesztéséhez, leleményesen kapcsolta össze a nagyszájú kuruckodást az anyagi érdekek hasznos szolgálatával, engesztelhetlenül gyűlölte a munkálkodó népet.

Csoda-e hát, hogy nemzeti védszent lett belőle?